

มรดกช่างสมัยอยุธยา : กรณีศึกษาชุมชนบ้านบุ

ปิยะนภ อังควาณิษฐกุล*

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านบุ และการสืบทอดมรดกงานช่างหัตถกรรมชั้นลงหิน ชุมชนบ้านบุเป็นชุมชนในเขตบางกอกน้อยของกรุงเทพมหานคร ความสำคัญของชุมชนบ้านบุ คือเป็นชุมชนโบราณที่บรรพบุรุษได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ในพ.ศ.2310 นับจากจุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านบุมาถึงปัจจุบันชุมชนบ้านบุมีอายุราว 200 กว่าปี ในอดีตได้มีการทำหัตถกรรมชั้นลงหินตลอดบริเวณที่อยู่ในชุมชนเรียกว่า บ้านบุบน และบ้านบุล่าง ทำกันเกือบทุกครัวเรือน ต่อมาวิถีชีวิตภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านบุ มีผู้คนในบ้านบุออกไปประกอบอาชีพอื่นนอกบริเวณชุมชน และหลังจากเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้บริเวณชุมชนบ้านบุในพ.ศ.2549 ทำให้ในปัจจุบันมีผู้สืบทอดการทำหัตถกรรมชั้นลงหินเพียง 1 โรงงาน ส่วนโรงงานรองสุดท้ายได้เปลี่ยนไปทำชิ้นสแตนเลสอีก 1 โรงงาน อย่างไรก็ตามเจ้าของโรงงาน ช่างทำชั้นลงหิน และคนในชุมชนบ้านบุ ยังคงสามารถถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับการทำหัตถกรรมชั้นลงหินซึ่งเป็นมรดกงานช่างสมัยอยุธยาที่สืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ได้

ผลการวิจัยพบว่า การสืบทอดงานหัตถกรรมชั้นลงหินได้มีการสืบทอดมาประมาณ 6 – 7 รุ่นนับจากการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในสมัยธนบุรี งานหัตถกรรมชั้นลงหินเป็นงานที่มีขั้นตอนการทำที่มีความละเอียดและเป็นงานทำด้วยมือในทุกกระบวนการผลิต อีกทั้งโลหะที่นำมาหลอมเป็นส่วนผสมทองแดงกับดีบุกทำให้มีราคาต้นทุนสูง เมื่อมีสินค้าที่ใช้วัสดุอื่น เช่น ทองเหลือง อะลูมิเนียม เป็นต้น และผลิตด้วยกระบวนการอุตสาหกรรมจึงทำให้มีราคาต้นทุนที่ต่ำกว่า รวมถึงสินค้าจากประเทศจีน ทำให้ความต้องการชั้นลงหินจากบ้านบุลดน้อยลง ปัญหาของหัตถกรรมชั้นลงหินที่สำคัญคือ เจ้าของโรงงานทำชั้นลงหินแห่งสุดท้าย และช่างทำชั้นลงหินเป็นผู้ที่มีอายุอยู่ในช่วง 60 – 75 ปี และยังไม่มียุสืบทอดมรดกภูมิปัญญานี้ มีความเป็นไปได้ว่าหัตถกรรมชั้นลงหินกำลังจะสูญหายไปในอนาคตอันใกล้

Abstract

This research studied the settlement of the Baan Bu community and the inheritance of handcrafts called Khan Long Hin (“Khan” is similar to a bowl and “Long Hin” is one of the processes). The Baan Bu community is a community in Bangkok Noi, a district of Bangkok. The importance of this community is that it is an ancient community where the ancestors had immigrated to settle after the second collapse of the Ayutthaya’s Kingdom in 1767 A.D.

*อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

From the beginning of the Baan Bu settlement to the present, the Baan Bu community spans more than 200 years. In the past, in this community which was called Baan Bu Bon and Baan Bu Lang (Bon means upper and Lang means lower) had produced Khan Long Hin crafts in every household. Later, the way of life on the outside affected the Baan Bu community. Some of the Baan Bu people went to work outside of the community. Later there was a major fire at the Baan Bu area in 2006. At present, there is only one traditional factory left which still produces this handcraft. Another factory changed from using copper and tin to using stainless steel in the handcraft's production. However, the factory owner, the craftsmen and people in Baan Bu can still tell the story and the training of the Khan Long Hin's process, which is their heritage from Ayutthaya to Rattanakosin eras.

The research found that this inheritance has been handed down about 6 - 7 generations since the Thonburi era. Khan Long Hin is a work that takes very dedicated people as it is a handmade product. In addition, the raw material is copper mixed with tin which has a high cost. The competition are some products which have lower cost than Khan Long Hin crafts such as brass or aluminum and it's not handmade but made by machines including imported products from China. This causes demand for Khan Long Hin crafts to decrease. The problem for Khan Long Hin crafts is that both the factory owner and craftsmen are 60-75 years old and have nobody to train in this artistic heritage. So it is possible that Khan Long Hin crafts will be lost in soon.

ที่ตั้งชุมชนบ้านบุในอดีต

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในบริเวณชุมชนบ้านบุ สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนที่อพยพมาเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ในพ.ศ.2310 ได้มีการเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณปากคลองบางกอกน้อยนอกคลองคูเมืองราชธานี ใกล้เคียงกับแนวกำแพงเมืองสมัยกรุงธนบุรี ชุมชนบ้านบุตั้งประดิษฐานอยู่นอกคูเมืองกรุงธนบุรี ในอดีตอาณาเขตของชุมชนบ้านบุเริ่มตั้งแต่วัดใหม่ยายแป้น จนถึงวัดอมรินทราราม (เอกสารโบราณเขียนว่า วัดอมรินทราราม : ผู้วิจัย) รวมทั้งบริเวณบ้านเนิน โดยมีเนื้อที่ติดต่อกันเป็นผืนเดียว จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตัดเส้นทางรถไฟใกล้ชุมชน จึงทำให้บริเวณบ้านบุต้องถูกแบ่งพื้นที่ คือ บริเวณบ้านบน บริเวณบ้านบุ และบริเวณบ้านล่าง บริเวณบ้านบน หนีจากวัดใหม่ยายแป้นจนถึงวัดสุวรรณาราม (วัดทอง) บริเวณที่เรียกว่า บ้านบุ คือนับตั้งแต่วัดสุวรรณารามไปถึงศาลาโรงธรรม ส่วนบ้านล่าง คือตั้งแต่ศาลาโรงธรรมไปจนถึงวัดอมรินทราราม รวมไปถึงบริเวณบ้านเนิน หรือที่เรียกว่า บ้านจำผูก¹ (เรียกตามชื่อจำผูก ผู้ประกอบอาชีพตีหม้อสำริด) ซึ่งเป็นแหล่งผลิตหม้อที่ใช้โลหะเดียวกับชั้นลงหิน ให้เสียงกังวานไพเราะมาก

¹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ และคณะ. (2550). โครงการชุมชนท่องเที่ยวยั่งยืน ในชุมชนบ้านบุและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง. หน้า 15.

แผนที่ธนบุรี จ.ศ.1249 แสดงที่ตั้งวัดอมรินทรารามบริเวณคลองบางกอกน้อยใกล้ชุมชนบ้านบุ
ที่มา : ธนาคารกสิกรไทยและสมาคมกิจวัฒนธรรม. (2558). *แผนที่ธนบุรี จ.ศ.1249*. แผ่นที่ 2

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2 ในพ.ศ.2310 มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นการอพยพมาทางเรือ ขึ้นฝั่งบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้บริเวณคลองบางกอกน้อย การตั้งถิ่นฐานเป็นการตั้งอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองในระยะที่ไม่ห่างจากกรุงธนบุรีมาก แต่ไม่สามารถสืบค้นได้แน่ชัดว่าถิ่นฐานเดิมที่เป็นแหล่งงานช่างศิลป์การทำเครื่องชั้นลงหินด้วยวิธีการบุนี้ อยู่บริเวณใดของชุมชนในเขตของกรุงศรีอยุธยาเดิม ซึ่งเขตที่เป็นตลาดของกรุงศรีอยุธยา มีทั้งตลาดในเมือง คืออยู่ภายในกำแพงพระนครศรีอยุธยา มีจำนวนตลาดถึง 61 ตลาด เรียกว่าย่านป่า ตามประเภทสินค้า เช่น ย่านป่าตะกั่ว ย่านป่ามะพร้าว ย่านป่าเหล็ก เป็นต้น¹ ในเอกสารคำให้การขุนหลวงประจู่ทรงธรรม มีการกล่าวถึงเพียงย่านตลาดที่มีลักษณะงานในแขนงเดียวกันหรือใกล้เคียง ได้แก่ บริเวณตลาดวัดท่าราบมีโรงตีเหล็ก กล่าวว่า “...ตลาดวัดท่าราบหน้าบ้านเจ้าสัวชีมีตึกแถวยาว 16 ห้องสองชั้นๆกลางตั้งร้านขายของ ชั้นบนคนอยู่หัวตลาดนี้มีโรงตีเหล็กแลโรงเย็บรองท้าวทำยาแดง สุกปล้องขายตลาด 1...”² มีย่านป่า คือแหล่งขายของหรือตลาด ที่กล่าวถึงคือ ย่านป่าชันเงินซึ่งเป็นย่านที่ขายสิ่งของที่ทำจากวัสดุประเภทโลหะ ดังนี้ “...ถนนย่านป่าชันเงินมีร้านขายผอบตลับ ของเครื่องเงิน แลถมยาคำ กำไลมือแลท้าวปั่นปั่นเขม กระจับบั้งพริกเทศขุนเพ็ด สายสะอั้ง สังกวาลทองคำซีกแลสายลวดซื้อตลาดชันเงิน 1...”³ และย่านวัดน้อยประตูจีน ย่านในไก่ ย่านวังไชย ที่ขายโลหะประเภททองเหลือง แต่อยู่ในย่านตลาดจีน ซึ่งจากการสัมภาษณ์เจ้าของโรงงานและช่างทำชั้นลงหินการถ่ายทอดการทำหัตถกรรมชั้นลงหินที่สืบทอดกันมาหลายรุ่นเป็นการสืบเชื้อสายงานในกลุ่มคนไทย มีเพียงความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวจีน

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2544). *อยุธยาที่ยังฟ้า*. หน้า 112 – 113.

² คำให้การขุนหลวงประจู่ทรงธรรม ใน *ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง*. (2553). หน้า 228.

³ แหล่งเดิม. หน้า 240.

ที่เดินทางจากลำเพ็ญเข้ามาทำการซื้อขายชั้นลงหินจากชุมชนบ้านบุเพื่อนำไปขาย¹ ดังนั้นในย่านการค้าที่เป็นตลาดจีนนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ามีความห่างไกลที่จะเป็นย่านที่ตั้งบรรพบุรุษของชาวบ้านบุ เขตบางกอกน้อย

ในเอกสารคำให้การชาวกรุงเก่า ได้ปรากฏบันทึกกล่าวถึงแหล่งโลหะที่ทำการส่งส่วยให้แก่กรุงศรีอยุธยา นำมาทำชั้นลงหินของชาวบ้านบุว่า “...มีปรากฏการส่งส่วยที่เป็นส่วนประกอบของชั้นลงหินในปัจจุบัน ทั้งทองคำที่เอามาประดับลวดลาย ตะกั่วและดีบุกที่นำมาทำเป็นตัวชั้นโดยตรง ตามเขตเมืองต่างๆ เช่น เมืองบางตะพาน (ทองคำ) เมืองกาญจนบุรี (ตะกั่วและดีบุก) เมืองศรีสวัสดิ์ (ตะกั่วและดีบุก) เมืองนคร (ตะกั่วและดีบุก) บ้านปอทิดในเขตเมืองลพบุรี ส่งส่วยทองแดง รวมไปถึงเหล็กจากเขตกะมันไปและบ้านตองจ๊กในเขตเมืองลพบุรี...”² ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานว่า โลหะที่ใช้ในการทำหัตถกรรมชั้นลงหินในกรุงศรีอยุธยา โลหะที่นำมาผสมผลิตชั้นลงหิน อาจได้มาจากตามหัวเมืองต่างๆ ที่ส่งส่วย หรืออาจนำโลหะมาจากชาวจีนเหมือนทองคำล่อในยุคสมัยต่อมา

จดหมายเหตุลาลูแบร์ บันทึกโดย มงซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ คณะทูตจากประเทศฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื้อหาในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้พรรณนาถึงสภาพโดยรวมของกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากรที่มีของราชอาณาจักร ขนบธรรมเนียม บ้านเรือน อาหาร วิถีชีวิต ระบบบริหารราชการแผ่นดิน ศาสนา ภาษา และอื่นๆ ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงลักษณะงานลงลวดลายบนโลหะ และการแผ่เหล็ก ดังนี้ “...ชาวสยามรู้จักการลงลายโลหะธาตุ โดยเขาแร่ (รูปต่างๆ ในหุ่นพิมพ์) ออกไปได้บ้างมาก ส่วนงานช่างทองรูปพรรณนั้นก็เป็นกันบ้าง...”³ ซึ่งงานแผ่เหล็กก็เป็นทักษะหนึ่งที่ใช้ในขั้นตอนการทำชั้นลงหินและเป็นขั้นตอนสำคัญด้วย

การสร้างกำแพงเมืองในสมัยธนบุรี ได้มีการกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินเห็นว่ากรุงธนบุรียังไม่มีกำแพงเป็นที่มั่น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกำแพงเมืองกรุงธนบุรี ได้กล่าวไว้ดังนี้ “...จึงให้เกณฑ์ไพร่พลมาทำค่ายฝ่ายปากตะวันตก ตั้งแต่มุมกำแพงเมืองเก่าไปจนวัดบางขวานน้อย (วัดบางขวานน้อย ในปัจจุบันคือวัดอมรินทรารามวรวิหาร : ผู้วิจัย) ลงไปริมแม่น้ำใหญ่ตลอดลงมาจนถึงกำแพงเมืองเก่าที่ตั้งเป็นพระราชวัง แล้วให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง แต่คลองบางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำและปากข้างตะวันออกก็ให้ตั้งค่ายรอบเหมือนกัน ให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ตั้งแต่กำแพงเก่าทำค่ายป้อมมิไช่ยนทรวงขึ้นไปจนถึงศาลเทพารักษ์หัวไซด ออกแม่น้ำทั้งสองข้าง...”⁴

การตั้งถิ่นฐานในสมัยธนบุรีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ณ บริเวณคลองบางกอกน้อย มีการแบ่งชุมชนเป็น 2 บริเวณ คือ ชุมชนปากคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ ได้แก่ ชุมชนย่านวัดตุลิต มัสยิดหลวงบางกอกน้อย อุพระราชพิธี บ้านเกาะ บ้านแหโรงแร่ บ้านหน้าวัดทอง และชุมชนปากคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ ได้แก่ บ้านบุ บ้านข้าวเม่า บ้านเนิน และชุมชนบริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อยเดิม⁵ ในบริเวณชุมชนปากคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ ได้มีการตั้งถิ่นฐานนับตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยเข้าไปริมคลอง

¹ อุดม ชันธุ์หิรัญ. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานบ้านบุ คอลเลกชัน ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

² คำให้การชาวกรุงเก่า ใน ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง. (2553). หน้า 209.

³ มงซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์. (2548). จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 216.

⁴ กรมศิลปากร. (2542). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 182.

⁵ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2550). เล่มเดิม. หน้า 13.

ด้านใน เป็นการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้าน บางส่วนเป็นที่หลวงที่ได้พระราชทานให้เจ้านายตั้งที่อยู่อาศัย มีโรงเรือหลวงร้าง และในบริเวณริมคลองมีการตั้งบ้านเรือนเป็นเรือนแพริมน้ำทั้งของชาวไทย ชาวจีน และเชื้อสายมุสลิม¹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีการกล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งของเจ้านายคนสำคัญในบริเวณคลองบางกอกน้อย คือกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ตั้งวังอยู่ที่สวนลั่นจี่ในเมืองปากตะวันตกริมคลองบางกอกน้อย² เอกสารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ปรากฏบันทึกเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของผู้คนในบริเวณชุมชนบ้านบุ และมิ่งงานวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้กล่าวถึงชุมชนบ้านบุในย่านคลองบางกอกน้อย ว่าเป็นแหล่งทำหัตถกรรมชั้นลงหินอยู่หลายงาน ตัวอย่างเช่น นีราศพระแท่นดงรัง นีราศพระปฐม นีราศเมืองสุพรรณ³

ที่ตั้งบริเวณชุมชนบ้านบุในปัจจุบัน

ชุมชนบ้านบุเป็นชุมชนเล็กๆ ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย และซอยจรัญสนิทวงศ์ 32 การเดินทางเข้าออกชุมชนบ้านบุจึงสามารถเดินทางสัญจรได้ทั้งทางบกและทางน้ำ สำหรับการเดินทางทางบกมีหลายเส้นทาง เส้นทางที่ 1 รถยนต์สามารถวิ่งเข้าออกได้จากปากซอยจรัญสนิทวงศ์ 32 จนถึงวัดสุวรรณาราม เส้นทางที่ 2 จากท่ารถไฟหรือหน้าโรงพยาบาลศิริราช นั่งรถสองแถวมาลงบริเวณตรอกบ้านเนิน จะผ่านหน้าร้านสงวนโอสด ร้านขายยาแผนโบราณเก่าแก่ของชุมชนบ้านบุ ตัดผ่านตลาดวัดทองเข้ามาในตรอกบ้านบุ และเส้นทางที่ 3 จากหน้าโรงรถจักร เดินหรือนั่งรถจักรยานยนต์เข้ามาในตรอกบ้านบุ เนื่องจากเป็นเส้นทางที่เล็กและแคบ รถยนต์ไม่สามารถวิ่งเข้ามาได้ ส่วนการเดินทางทางน้ำ นั่งเรือรับจ้างจากท่าพระจันทร์ ล่องแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาในคลองบางกอกน้อย สามารถขึ้นที่ริมฝั่งตรงข้ามวัดอมรินทรารามหรือใกล้โรงรถจักร จากนั้นเดินต่อเข้ามาหรือจะขึ้นฝั่งที่หน้าสำนักงานเขตบางกอกน้อยก็ได้

ภาพถ่าย : บริเวณทิศใต้ของชุมชนบ้านบุติดโรงรถจักรธนบุรี ภาพขวา : ทางเดินเท้าเข้าไปจากโรงรถจักรธนบุรี
ที่มาภาพ : ถ่ายโดยผู้วิจัย

¹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (พฤษภาคม - สิงหาคม 2558). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านปากคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ. วารสารวิชาการ ฉบับ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ. 8 (2) : 2554.

² กรมศิลปากร. (2542). เล่มเดิม. หน้า 233.

³ จริยา แสงสัจจา. (2542). ชั้นลงหิน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นางวิมลศรี (เจียม) แสงสัจจา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร. ไม่ระบุเลขหน้า.

ลักษณะของชุมชนบ้านบุ

ลักษณะภายในตรอกบ้านบุในปัจจุบัน บริเวณบ้านบุล่าง คือหนีจากหน้าโรงรถจักรธนบุรีเข้าไปผ่านตลาดวัดทอง สำนักงานเขตบางกอกน้อย ไปจนถึงวัดสุวรรณาราม มีลักษณะทางเดินที่แคบ แต่รักษาความสะอาดได้ดี ผู้คนในบริเวณนี้นิยมสัญจรด้วยรถจักรยานยนต์ ส่วนบริเวณบ้านบุบนหนีจากวัดสุวรรณารามไปออกซอยจรูญสนิทวงศ์ 32 เป็นทางรถยนต์วิ่ง จึงกว้างกว่าและมีรถพลุกพ่วนเนื่องจากเป็นทางรถยนต์ สัญจรเข้ามาয়วัดสุวรรณารามและสำนักงานเขตบางกอกน้อย (ปัจจุบันสำนักงานเขตบางกอกน้อยอยู่ระหว่างการย้ายที่ตั้ง : ผู้วิจัย)

ภาพถ่าย : ที่ตั้งเดิมของสำนักงานเขตบางกอกน้อย ในปัจจุบันได้ย้ายออกไปแล้ว

ภาพขาว : ป้ายชุมชนบ้านบุหน้าสำนักงานเขตบางกอกน้อยริมน้ำ

ที่มาภาพ : ถ่ายโดยผู้วิจัย

ในปัจจุบันชุมชนบ้านบุมีประชากรประมาณ 2,400 หลังคาเรือน มีประชากรที่เป็นคนพื้นที่บ้านบุมาแต่เดิมหรือตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษราว 70 - 80 เปอร์เซ็นต์ อีก 20 - 30 เปอร์เซ็นต์เป็นประชากรที่อพยพมาจากที่อื่น ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ส่วนอิสลามจะตั้งถิ่นฐานอยู่อีกฝั่งของคลองบางกอกน้อย ที่อยู่อาศัยในตรอกบ้านบุส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ มีทั้งบ้านชั้นเดียวและบ้าน 2 ชั้น แต่จะนิยมปลูกเป็นบ้าน 2 ชั้นมากกว่า เนื่องจากทางเดินที่แคบ รถยนต์ไม่สามารถเข้าได้ถึงภายในตรอกบ้านบุ หากเกิดเพลิงไหม้ รถดับเพลิงจะเข้ามาได้ถึงสำนักงานเขตบางกอกน้อย แล้วต้องเดินเท้าเข้ามาหรือตามหน่วยดับเพลิงทางเรือของกรมทหารเรือแทน ดังนั้นจึงทำให้ชุมชนบ้านบุต้องมีอุปกรณ์ดับเพลิงติดไว้ตามจุดต่างๆ

และชาวบ้านในชุมชนบ้านบุมีการซ้อมดับเพลิงเป็นประจำทุกปี ในพ.ศ.2549 เคยเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่มาแล้ว ได้รับความเสียหายประมาณ 30 หลังคาเรือน รวมถึงบริเวณบางส่วนของโรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ส่วนสาเหตุของต้นเพลิงนั้น เกิดจากคนแก่ต้มมาม่าตอนกลางดึกแล้วเผลอหลับไป ซึ่งคุณอภิวิชญ์ ลิ้มสุชะกร ประธานชุมชนบ้านบุได้เล่าให้ฟังว่า มีความพยายามในการดับเพลิงซึ่งเกือบจะควบคุมเพลิงไว้ได้ แต่เนื่องจากไฟฟ้าไม่ตัด และมีสายไฟหล่นลงมา จึงทำให้ต้องถอยออกมาจากนั้นไฟจึงลุกลามจนได้รับความเสียหาย¹

¹ อภิวิชญ์ ลิ้มสุชะกร. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่ตลาดวัดทอง ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

ภาพซ้าย : หน้าโรงซ่อมรถจักรธนบุรี

ภาพขวา : ลักษณะทางเดินเท้าและจักรยานยนต์ในตรอกบ้านบุล่าง

ที่มาภาพ : ชุมชนบ้านบุ ถ่ายโดยผู้วิจัย

ลักษณะบ้านไม้ในตรอกบ้านบุ

ที่มาภาพ : ถ่ายโดยผู้วิจัย

หัตถกรรมชั้นลงหิน : ชุมชนโบราณ

ความสำคัญของชุมชนบ้านบุ คือเป็นชุมชนโบราณที่มีการผลิตหัตถกรรมชั้นลงหินด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน เริ่มต้นการตั้งหลักแหล่งโดยชาวอยุธยา ซึ่งชาวบ้านบุสันนิษฐานว่าบรรพบุรุษอพยพมาหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แล้วมาตั้งหลักแหล่งที่นี่¹ (สอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้พาผู้คนจากอาณาจักรอยุธยาสร้างราชอาณาจักรใหม่ บริเวณฝั่งธนบุรีในปัจจุบัน : ผู้วิจัย) นับจากจุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านบุมาถึงปัจจุบันชุมชนบ้านบุมีอายุราว 200 กว่าปี ชื่อที่มา บ้านบุ คำว่า บุ หมายถึง ดีให้บ้างและขึ้นให้เป็นรูป² ดังนั้นที่มาของชื่อชุมชนบ้านบุสันนิษฐานได้ 2 ประการ คือ เป็นชื่อดั้งเดิมจากบริเวณที่ตั้งของบรรพบุรุษเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ประการที่ 2 เป็นการตั้งตามลักษณะงานช่าง คืองานบุ เมื่อมาตั้งรกรากนอกกำแพงเมืองในสมัยธนบุรี ซึ่งมีชุมชนทำหัตถกรรมหลายแห่ง เช่น บ้านบุ บ้านหล่อ บ้านบาตร เป็นต้น

ประวัติการทำชั้นลงหินในชุมชนบ้านบุ

ในอดีตการทำชั้นลงหินทำกันทั่วไปตลอดทั้งบริเวณตรอกบ้านบุที่คนในพื้นที่แบ่งเขตจากแนวกันของคลองวัดทอง เป็นบริเวณบ้านบุบนและบริเวณบ้านบุล่าง บ้านบุบน คือบริเวณที่นับจากคลองวัดทองหรือวัดสุวรรณาราม หรือ “วัดทอง” ขึ้นไปจนถึงทางออกปากซอยเจริญสุขนิทวงศ์ 32 ส่วนบ้านบุล่าง คือบริเวณที่นับจากคลองวัดทองหรือวัดสุวรรณารามผ่านสำนักงานเขตบางกอกน้อย ผ่านตลาดวัดสุวรรณารามหรือที่ชาวบ้านเรียกติดปากว่า “ตลาดวัดทอง” เป็นทางเดินเท้าตลอดตรอกบ้านบุ ผ่านโรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา-จา ของคุณเมตตา เสลานนท์ และผ่านโรงงานชั้นสแตนเลส ชื่อว่า โรงงานบ้านบุคอลเลคชั่น (โรงงานเดิมชื่อว่า เกษรbronซ์แอนดัสสแตนเลส ตามชื่อคุณเกษร มารดาคุณอุดม ชันธธีรวิญญู ผู้ก่อตั้งโรงงานชั้นลงหินแห่งนี้ : ผู้วิจัย) ของคุณอุดม ชันธธีรวิญญู ขึ้นไปจนถึงหน้าโรงรถจักรธนบุรี จากคำบอกเล่าของคุณอุดม ชันธธีรวิญญู กล่าวว่า “...คือเมื่อก่อนนี้ทั้งแถบ บ้านบุล่าง ทั้งบ้านบุบน ตรอกบ้านบุทั้งหมด...”³ ซึ่งได้ข้อมูลเพิ่มเติมจากคุณอภิวิชญ์ ลีมีสุขะกร ประธานชุมชนบ้านบุ ด้วยว่าบริเวณบ้านบุบนเลิกทำชั้นลงหินก่อนบริเวณบ้านบุล่าง โดยคุณอภิวิชญ์ ลีมีสุขะกร กล่าวว่า “...เมื่อก่อนสมัยผมเด็กๆ ก็ในบ้านบุจะดีชั้นกันทุกหลังเลย...สมัยเด็กๆ ก็เหลือแต่บ้านบุล่างแล้ว ตรงโน้นบ้านบุบนเขาไม่ได้ทำแล้ว...”⁴ การทำชั้นลงหินเป็นการสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นต่อรุ่น ดังนั้นช่างที่ทำชั้นลงหินส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดจึงเป็นคนที่เกิดและโตในชุมชนบ้านบุ โดยการสัมภาษณ์ช่างที่ทำงานอยู่ในโรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา เช่น คุณลุงสำราญ น้อยจำเนียร ช่างกรอ อายุ 75 ปี เกิดและโตในชุมชนบ้านบุ คุณป้าสำราญ วาจาเสนาะ ช่างลาย อายุ 66 ปี เกิดและโตในชุมชนบ้านบุ ช่างตีหรือช่างแผ่ของโรงงาน ก็เป็นคนที่เกิดและโตในชุมชนบ้านบุ ถ้าไม่ใช่คนในพื้นที่ชุมชนบ้านบุมาแต่กำเนิด ก็เป็นการติดตามสามีหรือภรรยามาอยู่ที่บ้านบุ เช่น คุณป้าสุนันทา ยานสุภาพ ช่างเจียและขัดของโรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา ติดตามสามีมาอยู่บ้านบุ

¹ เมตตา เสลานนท์. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

² จริญญา แสงสังจา. (2542). *เล่มเติม*. ไม่ระบุเลขหน้า.

³ อุดม ชันธธีรวิญญู. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานบ้านบุ คอลเลคชั่น ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

⁴ อภิวิชญ์ ลีมีสุขะกร. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่ตลาดวัดทอง ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

ในวัยสาวอายุ 25 ปี คุณป้าสุนันทาได้เห็นคนในชุมชนบ้านบุทำชันลงหินหลายหลัง จึงอยากหัดทำบ้าง และได้ยึดเป็นอาชีพตั้งแต่นั้นจนปัจจุบันอายุ 65 ปี คุณป้าเล่าว่า “...เป็นคนอยุธยา แล้วมีครอบครัวอยู่บ้านบุ... เห็นเขาทำกันทั้งบ้านบุ...”¹

โรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา : โรงงานสุดท้ายในชุมชนบ้านบุ

ปัจจุบันในชุมชนบ้านบุเหลือโรงงานทำชันลงหินเพียงโรงเดียวเท่านั้นในบริเวณบ้านบุล่าง คือ โรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา โดยมีคุณเมตตา เสลานนท์ เป็นเจ้าของโรงงาน ปัจจุบันคุณเมตตา มีอายุ 74 ปี เป็นการสืบทอดกิจการต่อจากมารดา คุณเจียม แสงสัจจา ทายาทรุ่นที่ 6 ของตระกูลในการทำชันลงหิน คุณเมตตาได้เล่าให้ฟังว่าบรรพบุรุษในตระกูลเล่าต่อกันมาว่าพื้นเพเดิมของบรรพบุรุษชุมชนบ้านบุเป็นคนอยุธยา สันนิษฐานว่าอพยพมาหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในพ.ศ.2310 ดังนี้ “...ประวัติที่ทราบนะคะ คือมาจากอยุธยา ปี 2310 ...คนชุมชนนี้ก็ถือเป็นคนอยุธยาดั้งเดิม แล้วก็ทำงานนี้ สืบทอดกันมาสองร้อยกว่าปีแล้ว ก็ยังไม่รู้ว่าใครเป็นคนที่นี่ แต่คุณเจียมซึ่งคือคุณแม่เป็นรุ่นที่6...”² คุณเมตตาเป็นบุตรคนที่ 2 จากพี่น้องทั้งหมด 7 คน โดยสมัยที่โรงงานยังอยู่ในการดูแลของคุณเจียม แสงสัจจา รุ่นคุณแม่ มีพี่สาวคนโตชื่อคุณอัญชลี ช่วยงานของมารดาในโรงงานอีกคน มีหน้าที่ขับรถไปส่งของตามร้านค้า ในปัจจุบันเมื่อมาถึงการบริหารงานดูแลของคุณเมตตา เสลานนท์ มีคุณเมตตาทำเป็นหลัก และมีน้องสาวคนสุดท้องซึ่งเป็นแพทย์ ชื่อคุณหมอมจรียา ช่วยทำข้อมูลเอกสารประชาสัมพันธ์และให้ความรู้เกี่ยวกับการทำชันลงหินของโรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ดังนั้นโรงงานชันลงหินแห่งนี้ไม่ได้เป็นเพียงแหล่งผลิตชันลงหิน แต่เป็นทั้งสถานที่ที่ให้ความรู้เรื่อง หัตถกรรมชันลงหิน ให้แก่ผู้ที่สนใจงานหัตถกรรมนี้ นักท่องเที่ยว และบุคคลทั่วไป

ภาพซ้าย : คุณเมตตา เสลานนท์ เจ้าของโรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา

ภาพขวา : เครื่องทองลงหิน (ชันลงหิน) เป็นชุดเครื่องน้ำ (เต็ม)

ที่มาภาพ : โรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ถ่ายโดยผู้วิจัย

¹ สุนันทา ยานสุภาพ. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิษฐกุล, ที่โรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

² เมตตา เสลานนท์. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิษฐกุล, ที่โรงงานชันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

ที่มาของคำว่า ลงหิน

ชั้นลงหิน คือภาชนะที่ทำจากโลหะชนิดหนึ่ง เริ่มต้นทำเป็นรูปทรงชั้น ทั้งชั้นใสน้ำตื้น และชั้นใสบาตร เป็นที่มาของคำว่า “ชั้น” ต่อมาสิรูปทรงอื่น เช่น ชั้นใสน้ำมนต์ พาน เป็นต้น เป็นภาชนะทั่วไปที่ใช้ตามวิถีชีวิตคนไทยโบราณ ต่อมาในปัจจุบันเมื่อมีการพัฒนางาน ข้อมูลข่าวสารได้เผยแพร่ไปจนเป็นที่รู้จักทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ก็เริ่มมีการทำชั้นลงหินในรูปทรงอื่นตามออเดอร์โดยเฉพาะชาวต่างชาติ เช่น พานใส่ผลไม้ ถาดเค้ก เป็นต้น แต่ยังคงเรียกว่าชั้นลงหินตามเดิม ชั้นลงหินมี 2 สีหรือ 2 ลักษณะ ลักษณะแรก คือ ภายนอกสีดำและภายในขัดเงาเห็นสีเนื้อทอง ลักษณะที่สอง คือทั้งภายนอกและภายในขัดเงาเห็นสีเนื้อทองทั้งสองด้าน

ส่วนคำว่า “ลงหิน” เป็นขั้นตอนหนึ่งของการทำชั้นลงหิน เรียกว่า ขั้นตอนการกลึง เป็นการนำเศษหินเล็กๆ ที่เกิดจากบ้ำหลอมแตก มาใส่ห่อผ้าแล้วนำมาเกล็ดภายในชั้นเพื่อลรอยที่เกิดจากขั้นตอนดีและขั้นตอนลาย ให้มีเรียบสวย

ภาพการนำเศษหินจากบ้ำหลอมแตกใส่ห่อผ้าแล้วนำมาเกล็ดภายในชั้นเพื่อให้ความเรียบ
ที่มาภาพ : โรงงานชั้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา ถ่ายโดยผู้วิจัย

โลหะที่ใช้ในชั้นลงหิน

ในสมัยก่อนชาวบ้านบุเริ่มต้นทำชั้นลงหินโดยนำเครื่องดนตรีของจีนที่ชำรุด ประเภทโหม่ง ฉาบ ที่ชาวคณะจิวและคณะเซดสิงโตนำมาใช้ประกอบการแสดง ซึ่งโหม่งและฉาบของจีนเหล่านี้ทำจากโลหะชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ทองมั่วล่อ” (เอกสารโบราณเขียนว่า มั่วล่อ)¹ โหม่งและฉาบที่ชำรุดจะถูกส่งไปหลอมเพื่อนำโลหะมาใช้ในการตีชั้น ทองมั่วล่อเป็นที่นิยมสำหรับชาวบ้านบุมากกว่าทองเหลือง เพราะว่าคุณสมบัติในตัวทองมั่วล่อที่โดดเด่น คือทำให้โลหะที่ถูกหลอมและตีขึ้นใหม่ มีความคงทน มีน้ำหนักดี และที่สำคัญเมื่อเคาะลงไปจะมีความกังวานมาก ให้เสียงยาว และสั้นสะเทือนเหมือนเวลาที่เรตีระฆัง แต่เสียงใส่งังวานเป็นพิเศษ ด้วยเหตุนี้ทองมั่วล่อจึงไม่เพียงแต่นำไปทำชั้นลงหิน มีการนำทองมั่วล่อไปทำฆ้องทั้งในชุมชนบ้านบุและชุมชนบ้านเนินซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน โดยในสมัยก่อน ไม่ได้มีใครสนใจว่า “ทองมั่วล่อ” คือโลหะประเภทใดกันแน่ ทราบเพียงแต่ว่าเมื่อไปทำชั้นลงหินแล้วในขั้นตอนการกลึงก็จะเห็นเนื้อทองและได้

¹ จรียา แสงสังจา. (2542). *เล่มเดิม*. ไม่ระบุเลขหน้า.

เศษทองออกมา ตามที่คุณอุดม ชันธีร์ริฎ ได้เล่าให้ฟังว่า“...ในสมัยก่อนมันจะมาจากเมืองจีนคือเขาจะส่งพวกฉาบ ฉาบที่เขาเล่นสิ่งโตอันใหญ่ นะครับ แล้วก็ก็มีหมั่งที่เวลาศาลเจ้าหรือโรงจั่วเขาเอามาตี พวกนี้ครับ เป็นเนื้อทองลงหินทั้งนั้น แต่ในสมัยนั้นเขาเรียกว่าทองมั่วล่อ แต่ผมก็ไม่เข้าใจว่าทำไมเขาถึงเรียกว่าทองมั่วล่อ ทองพวกนี้เวลามันแตกแล้วก็จะถูกขายให้กับร้านของเก่า เขาก็จะเก็บแล้วก็มาขายให้พวกเราแหละ ซึ่งจะใช้กันอย่างนี้นานแล้ว...”¹

ต่อมาพอทองมั่วล่อหายากขึ้นและหมดไปในที่สุด จึงมีการเปลี่ยนโลหะเป็นโลหะผสมระหว่างทองแดงกับดีบุก แต่เดิมชาวบ้านบุที่ทำขันลงหินในรุ่นแรกโดยทำจากทองมั่วล่อ ไม่มีใครทราบว่ายี่ห้อทองมั่วล่อเป็นโลหะประเภทใดบ้าง ผู้สืบทอดในรุ่นหลังได้มีความคิดในการค้นหาคำตอบว่าทองมั่วล่อคือโลหะอะไร ทั้งสองโรงงานได้แก่ โรงงานขันลงหินบ้านบุ เจียม แสงสังจา และโรงงานบ้านบุ คอลเลคชั่น ได้เคยนำฉาบเงินที่ชำรุดไปให้นักวิชาการตรวจสอบ คุณเมตตา เสลานนท์ เล่าว่ามารดา คือคุณเจียม แสงสังจา ทายาทขันลงหินรุ่นที่ 6 ของตระกูล ได้นำไปให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตรวจแยกโลหะ เมื่อทราบแล้วก็ได้ทำการทดลองจนเป็นสูตรที่ลงตัวในการทำขันลงหิน ดังกล่าวไว้ว่า “...คุณเจียมท่านเอาส่วนนั้นไปให้อาจารย์ที่จุฬาท่านแยกว่าเป็นอะไรกับอะไร ก็ได้ทองแดงกับดีบุก...”² ส่วนโรงงานของคุณอุดม ชันธีร์ริฎในสมัยที่ยังทำขันลงหิน มีชาวต่างชาติต้องการการรับรองว่าขันลงหินไม่มีสารตะกั่วปะปน คุณอุดม ชันธีร์ริฎ จึงได้นำฉาบชำรุดส่งให้กรมวิทยาศาสตร์แยกโลหะ คุณอุดม ชันธีร์ริฎ ได้เล่าให้ฟังในเรื่องโลหะของขันลงหินว่า

“...ฉาบเงินที่แตกๆ นะครับ เราซื้อจากเขามาแล้วส่งให้กรมวิทยาศาสตร์ให้เขาแยกออกมาว่ามีอะไรบ้าง วัสดุจะประมาณ 2,600 บาทหรือยังไงเนี่ยและค่าทำนะ ที่ผมรู้ราคาเพราะผมเคยเอาไปให้ทำ ที่ผมทำเพราะผมเอาขันลงหินที่ว่าผมเปลี่ยนรูปแบบมาเพื่อที่จะให้ขายกับฝรั่ง แล้วที่นี้ฝรั่งเขาอยากจะทำขันลงหินของเรา ซึ่งเขาเรียกว่า Bronze คือ ฝรั่งเขาต้องการรู้ว่าใส่อาหาร แล้วเป็นอันตรายไหม เพราะฉะนั้นผมก็อธิบายให้เขาฟังด้วยความจริงว่า เรามีทองแดงเท่านี้ ดีบุกเท่านี้ แค่ 2 อย่าง อย่างอื่นไม่ได้ใส่อะไรเลย ซึ่งเขาบอกถ้ามีอยู่ 2 อย่างเขาก็โอเค ไม่มีปัญหา เพราะเขากลัวจะมีตะกั่วลงไปด้วย เพราะฉะนั้นเราไม่ได้ใส่ มันมีทองแดง 80 เปอร์เซ็นต์ โดยประมาณนะ เป็นดีบุก 20 เปอร์เซ็นต์...แล้วเขาก็ทำเป็นใบรับรองออกมาให้ แต่ให้เขาออกเป็นภาษาอังกฤษนะ แล้วผมก็เอามาให้ฝรั่ง เขาถึงได้เชื่อแล้วก็สั่งของในช่วงนั้นนะครับ...”³

เมื่อทราบว่าเนื้อทองมั่วล่อเดิมคือแร่ผสมระหว่างแร่ทองแดงและแร่ดีบุก แต่ไม่มีใครทราบสัดส่วนที่เหมาะสม คุณเจียม แสงสังจา ได้ทดลองผสมอัตราส่วนอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งได้สูตรในการทำขันลงหินคือ อัตราส่วน 7 : 2 หมายถึง ทองแดง 7 ชีด และดีบุก 2 ชีด ทั้งคุณเมตตา เสลานนท์ เจ้าของโรงงานและคุณลุงสำรวย น้อยจำเนียร ยืนยันเหมือนกันว่า สูตรนี้เป็นสูตรตายตัวที่ไม่สามารถเพิ่มหรือลดโลหะประเภทใดประเภทหนึ่งได้ เนื่องจากจะไม่สามารถตีโลหะขึ้นรูปได้เลย โลหะจะมีสภาพปริแตก ดังนั้นช่างทุกคนจะทราบดีว่า สูตรต้องตรงตามที่คุณเจียม แสงสังจาคำนวณและทดลองไว้ คุณเมตตา เสลานนท์ กล่าวถึง

¹ อุดม ชันธีร์ริฎ. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานบ้านบุ คอลเลคชั่น ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

² อุดม ชันธีร์ริฎ. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานบ้านบุ คอลเลคชั่น ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

³ แหล่งเดิม.

อัตราส่วนว่า “...อัตราส่วนนี้คือภูมิปัญญาของช่าง เจ้าของคือคุณเจียม เอามาทดลองแล้วทดลองอีก ก็ตัดสินใจว่าจะใช้อัตราส่วนไหนดีในการทำให้ดีขึ้นรูปได้ ตอนนี่คือสรุปแล้วได้ 7 : 2 ทองแดง 7 : ดีบุก 2...”¹

ความเปลี่ยนแปลงในการทำหัตถกรรมชิ้นลงหินของชุมชนบ้านบุ

ในสมัยก่อนทั้งบริเวณบ้านบุบนและบ้านบุล่างมีการทำหัตถกรรมชิ้นลงหินตลอดทั่วทั้งสายและมีหลายโรงงาน ส่วนใหญ่ช่างที่ทำชิ้นลงหินเป็นคนในพื้นที่ชุมชนบ้านบุ ยกตัวอย่างเช่น ช่างในโรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา คุณลุงสำรวย น้อยจำเนียร ช่างกรอ อายุ ๗๕ ปี และคุณป้าสำรวย วาจาเสนาะ ช่างลาย อายุ ๖๖ ปี เป็นคนพื้นเพในชุมชนบ้านบุมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ หรือช่างบางรายอาจเป็นคนที่แต่งงานตามสามี ภรรยา มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านบุ ดังเช่นคุณป้าสุนันทา ยานสุภาพ ช่างเจียรและขัดในโรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา อายุ ๖๕ ปี ติดตามสามีเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านบุและหัตถกรรมมาตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี

ต่อมาการทำชิ้นลงหินมีปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ปัญหาสำคัญ ได้แก่ ต้นทุนที่สูง ราคาสินค้าสูง สินค้าอื่นในตลาดแทนที่หรือมีคู่แข่ง อุปสรรค ได้แก่ จำนวนช่างซึ่งเป็นพื้นเพคนบ้านบุ มีจำนวนลดลง ช่างรุ่นเก่าขาดผู้สืบทอด ลูกหลานให้เลิกทำ ดังนั้นการทำชิ้นลงหินจึงลดลง บ้านและโรงงานหลายแห่งค่อยๆ เลิกไป พื้นที่บ้านบุบนเล็กก่อนบริเวณบ้านบุล่าง คุณอภิวิชฐ์ ลิ่มสุชะกร ประธานชุมชนบ้านบุ ได้เล่าถึงความทรงจำในวัยเด็กให้ฟังว่า “เมื่อก่อนสมัยผมเด็กๆ ก็ในบ้านบุจะตีขึ้นกันทุกหลังเลย... ถ้านับแล้วบ้านบุบนเล็กก่อนบ้านบุล่าง แล้วสมัยนั้นเท่าที่จำได้ที่ตีกันเยอะๆ คนที่ดีเป็นคนบ้านบุอยู่แล้ว...”²

ในปัจจุบันคุณเมตตา เสลานนท์ ผู้เป็นเจ้าของโรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา นับเป็นทายาทรุ่นที่ 7 สืบต่อจากมารดา คือ คุณเจียม แสงสัจจา ทายาทรุ่นที่ 6 ผู้สืบสานการทำหัตถกรรมชิ้นลงหินจากบรรพบุรุษ ที่ทำให้มรดกภูมิปัญญาช่างบุ งานช่างศิลป์ที่มีประวัติสืบทอดมายาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยา ยังไม่หายไปและทิ้งร่องรอยให้เราได้ศึกษามรดกงานช่างศิลป์สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน เป็นที่น่าเสียดายว่าโรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา แห่งนี้เป็นโรงงานแห่งสุดท้ายที่คุณเมตตา เสลานนท์ พยายามจะอนุรักษ์ให้การทำหัตถกรรมชิ้นลงหินคงอยู่ กำลังจะถึงทางตัน ด้วยสาเหตุหลายประการ

ประการแรก เจ้าของผู้สืบทอดกิจการมีอายุมากขึ้นอยู่ในวัยผู้สูงอายุ กำลังกายในการบริหารจัดการกิจการค่อยๆ เสื่อมถอยลง ลูกหลานรุ่นปัจจุบันประกอบหน้าที่การทำงานในแขนงอื่น ขาดทายาทผู้รับช่วงกิจการ

ประการที่ 2 การขาดแคลนช่างทำหัตถกรรมชิ้นลงหิน จะเห็นได้ว่าช่างในโรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ล้วนแต่เป็นผู้สูงอายุอยู่ในช่วง 50 - 75 ปี คนรุ่นใหม่ในชุมชนบ้านบุต่างก็หันไปประกอบอาชีพอื่นที่เหนื่อยน้อยกว่าและได้ค่าตอบแทนสูงกว่า จึงทำให้ขาดแคลนช่างทำชิ้นลงหินในชุมชนบ้านบุ

ประการที่ 3 ต้นทุนการผลิตสูง และการแข่งขันกับอุตสาหกรรมต่างประเทศ การทำชิ้นลงหินนั้นจะต้องใช้โลหะสำคัญ 2 อย่าง คือ ทองแดงและดีบุก เป็นแร่โลหะที่มีราคาสูง ประกอบกับการทำชิ้นลงหินเป็นงานหัตถกรรมในทุกขั้นตอน เป็นงานที่ต้องใช้เวลาในการทำมากในการผลิตงานแต่ละชิ้น ซึ่งเมื่อเทียบกับการทำชิ้นจากเครื่องจักรกลในโรงงานอุตสาหกรรม (ส่วนใหญ่ผลิตจากทองเหลือง หรือทองเหลืองผสม) ทำให้สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมประเทศจีนเข้ามาตีตลาด ความต้องการและการรู้ราคาของลูกค้าที่มีต่อชิ้นลงหินก็ลดน้อยลง

¹ เมตตา เสลานนท์. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานชิ้นลงหินบ้านบุ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

² อภิวิชฐ์ ลิ่มสุชะกร. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่ตลาดวัดทอง ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.

ประการที่ 4 ผู้คนขาดความตระหนักถึงคุณค่าในมรดกช่างศิลป์ สืบเนื่องจากการใช้ผลิตภัณฑ์จากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีราคาต้นทุนต่ำกว่าทดแทน ทำให้คนรุ่นใหม่ตระหนักถึงคุณค่างานที่เป็นงานหัตถกรรมหรือ Hand Made น้อยลง ประกอบกับราคาชิ้นลงหิ้นมีราคาสูง ชิ้นลงหิ้นในขนาด 6 - 7 นิ้ว ก็มีราคาตั้งแต่ 2,500 บาทขึ้นไป ทำให้คนทั่วไปสู้ราคาไม่ไหว

จากการพูดคุยกับคุณเมตตา เสลานนท์ เจ้าของโรงงานชิ้นลงหิ้นบ้านบุ เจียม แสงสัจจา มีความยินดีถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจโดยไม่คิดเงิน แต่ต้องรับปากว่าจะสืบทอดการทำอย่างจริงจัง มาถึงปัจจุบันมีนักศึกษาและกลุ่มคนที่เข้ามาศึกษาดูงานหัตถกรรมชิ้นลงหิ้นในโรงงานแห่งนี้ตลอดทุกวัน แต่ยังไม่มีการอาสามาสืบทอดอนุรักษ์การทำหัตถกรรมชิ้นลงหิ้น จึงทำให้คุณเมตตา เสลานนท์ คาดคะเนว่าในระยะเวลาไม่เกิน 3 ปี โรงงานชิ้นลงหิ้นบ้านบุ เจียม แสงสัจจา โรงงานสุดท้ายที่ผลิตหัตถกรรมชิ้นลงหิ้นในชุมชนบ้านบุ คงจะปิดกิจการลง และจะเหลือเพียงตำนานการทำหัตถกรรมชิ้นลงหิ้น มรดกช่างศิลป์อยุธยา ที่จะเป็นเพียงเรื่องเล่าขานให้รุ่นลูกรุ่นหลานฟังต่อไป

ในส่วนโรงงานของคุณอุดม ชันธุ์หิรัญ โรงงานรองสุดท้ายที่เคยทำหัตถกรรมชิ้นลงหิ้น ถึงแม้ว่าทุกวันนี้คุณอุดม ชันธุ์หิรัญ จะเปลี่ยนการผลิตงานที่ทำจากสแตนเลส และเน้นการส่งออกให้ลูกค้าชาวต่างชาติ แต่ยังเป็นผู้อนุรักษ์ขั้นตอนบางขั้นตอนของการทำชิ้นลงหิ้นไว้ในงานทุกชิ้นของโรงงาน

ภาพชิ้นลงหิ้นที่คุณอุดม ชันธุ์หิรัญ เก็บไว้
ที่มาภาพ : โรงงานบ้านบุ คอลเลคชั่น ถ่ายโดยผู้วิจัย

คุณอุดม ชันธุ์หิรัญ แต่ทั้งคุณเมตตา เสลานนท์ และคุณอุดม ชันธุ์หิรัญ ยังเป็นทายาทเจ้าของโรงงานชิ้นลงหิ้นเดิมซึ่งสืบทอดกิจการต่อจากบรรพบุรุษ รัฐบาลจะเอียดในทุกขั้นตอนของการทำชิ้นลงหิ้น และยังเห็นคุณค่าในงานหัตถกรรมชิ้นลงหิ้นอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย แต่ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการแบกภาระค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนและยับยั้งในการดำเนินกิจการต่อไป เป็นปัญหาสำคัญ อีกทั้งเจ้าของโรงงานทั้งสองท่าน รวมไปถึงช่างทำชิ้นลงหิ้นทุกท่าน มีอายุมากแล้ว หากจะอนุรักษ์สืบสานการทำชิ้นลงหิ้นให้สืบต่อไป และองค์ความรู้จะไม่สูญหายไปไหน จำเป็นจะต้องมีหน่วยงานจากภาครัฐและเอกชนเข้ามาช่วยสนับสนุนและรองรับแก้ไขปัญหาดังกล่าว อย่างจริงจังและเร่งด่วน มิเช่นนั้นแล้วเราจะเหลือเพียงตำนาน หัตถกรรมชิ้นลงหิ้น อดีตแหล่งหัตถกรรมในชุมชนบ้านบุ ชุมชนโบราณแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กรมศิลปากร. (2542). *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ใน *ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง*. (2553). กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- คำให้การชาวกรุงเก่า ใน *ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง*. (2553). กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- จรรยา แสงสัจจา. (2542). *ชั้นลงหิน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นางวิมลศรี (เจียม) แสงสัจจา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร*. ม.ป.ท.
- ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์และคณะ. (2558). *แผนที่ธนบุรี จ.ศ.1249*. กรุงเทพฯ : ธนาคารกสิกรไทยและสมาคมกิจวัฒนธรรม.
- ลาตูแบร์, มองซิเออร์ เดอ. (2548). *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2555). *กรุงเทพฯ มาจากไหน? พิมพ์ครั้งที่ 3*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ตรีมิตร แคทเซอร์.
- _____. (2544). *กรุงศรีอยุธยา : ราชอาณาจักรในสยาม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ และคณะ. (2550). *โครงการชุมชนท่องเที่ยวยั่งยืน ในชุมชนบ้านบุญและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง*. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2554). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2558, พฤษภาคม - สิงหาคม). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านปากคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ*. *วารสารวิชาการ ฉบับ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*. 8 (2) : 2554.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

- กรภัทร เหล่าตระกูล และสุเมธดา เหล่าตระกูล. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่ร้านสวนโอสถ ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.
- เมตตา เสลานนท์. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานชั้นลงหิน บ้านบุญ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.
- สำรวาย น้อยจำเนียร. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานชั้นลงหินบ้านบุญ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.
- สุนันทา ยานสุภาพ. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานชั้นลงหินบ้านบุญ เจียม แสงสัจจา ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.
- อภิศิษฐ์ ลีมีสุขะกร. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่ตลาดวัดทอง ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.
- อุดม ชันธวีรัย. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, ที่โรงงานบ้านบุญ คอลเลคชั่น ชุมชนบ้านบุญ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.